

the reign of the Tsar Oleksiy Mykhailovych (1645-1676) and the Baltic possessions of Sweden during the reign of the queen Khrystyna Avhusta (1632 – 1654).

There are 16 billion solid coins of the Baltic possessions of Sweden and 53 copper coins and copper denhas of the the Moscow Kingdom of 50's years of XVII century in the treasure (wallet). The weight of the coins is 34, 37 g. The oldest coins are of Voinashivka's treasure are solid coins of Khrystyna Avhusta of the beginning of the 40's years of XVII century, the youngest are copper coins of 1655–1656 years of the Tsar Oleksiy Mykhailovych. In our opinion the owner of the wallet could be the Moscow rifleman who accompanied the royal delegation to the residence of Bohdan Khmelnytsky in the Bar. The other version says that riflemen who received the copper coins as a salary accompanied the royal salary and other goods to the Cossacks according to the conditions of the March articles in the 1654. They stopped at the forest of Voinashivka and one of them lost the wallet.

Conclusion. *We can make the conclusion based on the historiography of the issue and the treasure of copper coins of the middle of XVII found on the territory of Podillia. First of all, after the monetary reform 25 of July 1662 the Moscow Kingdom returned to the old coined system, the copper coin was lead out from the currency circulation. Secondly the coins aren't saved in the treasures of Russia and Ukraine. Thirdly in the Moscow Kingdom and Kyiv on the territory of the Moscow garrison was found fake silvered tined coins covered with mercury. Fourthly the only positive result, in our opinion, was the admission of the thaler into circulation of the Moscow Kingdom, but not in the form of a rouble, but in the form of the yefymka with the "sign" that brought the new monetary system closer to the European one. The monetary reform failed to resolve the issue of changing the Hetmanate monetary economy in favor of the Moscow Kingdom because of using Polish and western European coins. Sixthly the find of wallet with Moscow copper coins and denhas of the Voinashivka's treasure is very rare for the territory of Podillia, but on the other hand it shows us a wide range of monetary economy of the Moscow Kingdom during the failed monetary reform of Oleksiy Mykhailovych.*

Key words: *Hetmanshchyna, the Moscow Kingdom, the Baltic possessions of Sweden, copper coin, copper denha, solid coin, monetary reform of 1655–1663.*

Одержано редакцією 17.03.2020
Прийнято до публікації 19.05.2020

УДК 930=161.2(043)

DOI: 10.31651/2076-5908-2020-1-144-156

БОЙКО-ГАГАРІН Андрій Сергійович,
кандидат історичних наук, завідувач сектору
проблем фондової роботи, Національний
музей історії України (Київ, Україна),
Orcid ID: 0000-0003-4610-3665
e-mail: boiko.gagarin@gmail.com

ПІДРОБКА ПАПЕРОВИХ ГРОШОВИХ ЗНАКІВ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У цій статті досліджено проблему виявлення підроблених паперових грошей на території України, що входила до складу Російської імперії. В досліджуваний період майже всі найпоширеніші паперові гроші були підроблені фальшивомонетниками. Метою дослідження є виявлення особливостей підробки паперових банкнот, локалізація місць сплесків масового виявлення підробок, встановлення особливостей виготовлення, виявлення та знешкодження населенням фальшивих грошей. Методологію дослідження складає комплекс загальнонаукових емпірико-теоретичних методів, цитування матеріалів архівних джерел здійснено методом транскрибування. Наукова новизна. Необхідність вивчення аспекту підробки тривалий час виходила за межі наукових інтересів нумізматів, дослідження теми також не входило до перспектив розвитку вітчизняної нумізматики. На сьогоднішній день у вітчизняній історіографії немає всебічної ґрунтовної праці з вивчення процесів підробки грошей в Україні в імперську епоху. Практичне значення досягнутих результатів полягає у можливості використання отриманих висновків за такими напрямками подальших досліджень: кримінальна історія, історія грошового обігу, в навчальній та методичній літературі. Основні результати дослідження. З'ясовано, що фальсифікаторами підроблювалися майже всі найпоширеніші номінали грошових знаків досліджуваного періоду. У 1880-х рр. поліція Поділля зафіксувала масштабний спалах підроблених

100 рублевих кредитних білетів, а також підробок кредитних білетів номіналом 25 та 3 рублі, виготовлених методом склеювання банкнот з різних частин. Часто підроблені гроші траплялись серед коштів сум зібраних податків. Одним із методів знешкодження підроблених паперових грошей було нанесення штампів та перфорації.

Ключові слова: Російська імперія, фальшивомонетництво, паперові грошові знаки, архівна джерела, технології виготовлення підробок.

Постановка проблеми. Необхідність вивчення аспекту фальшивомонетництва довгий час виходило за межі поглядів нумізматів, дослідження цього питання також не було включено у перспективи розвитку вітчизняної нумізматики. На сьогоднішній день із зростанням кількості відомого нумізматичного матеріалу, відкритості розсекречених архівних фондів, доступності сучасних технічних вимірювальних пристроїв перед дослідниками з'явилась можливість якісного висвітлення обраної теми. На сьогодні в історіографії немає комплексної всеохоплюючої праці, присвяченої проблемам вивчення процесів фальшування грошей в Україні в імперську добу, що визначає дослідження високо актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Довгий час вивчення аспекту фальшивомонетництва в Україні виходило за межі актуальних напрямків наукових досліджень в сфері спеціальних галузей історичної науки. Єдина комплексна праця всеохоплюючого характеру з вивчення особливостей аспекту фальшивомонетництва в Україні в імперську добу відсутня у нумізматичній історіографії.

Базис дослідження фінансово-економічної історії Російської імперії в сучасній українській історіографії найбільш глибоко розглянуто українським дослідником В. Орликом, визначивши тенденції розвитку державних фінансів [1, 96–108], джерельну базу [2] та методологію [3; 4; 5; 6] дослідження, особливості державного управління в галузі фінансів [7, 66–73] та фіскальної системи [8, 97–110; 9].

Окремі питання історії фальшування грошей в Російській та Австро-Угорській імперіях вивчено автором, зокрема – газетні джерела у фокусі регіональних особливостей процесів фальшування грошей [10, 103–109], професійну приналежність фальшивомонетників [11, 69–77], інструменти для виготовлення фальшивих монет [12, 57–58], а також питання здійснення фінансових диверсій ворогуючими країнами під час воєнних конфліктів [13, 66–77]. Внесок у дослідження фінансової політики Російської імперії [14] та аспекту фальшивомонетництва [15, 143–164; 16, 51–54] та суспільного аспекту особливостей грошового обігу [17, 114–133] у часи Першої Світової війни здійснено С. Орлик.

На сьогоднішній день нумізматична історіографія представлена лише спорадичними дослідженнями окремих складових зазначеної теми, що здебільшого здійснюється без аналізу та залучення широкої кількості різнопланових джерел. У запропонованому дослідженні здійснено введення в науковий обіг раніше неопублікованих матеріалів із фондів державних історичних архівів та тогочасних газет з різних регіонів України.

Мета. Завданням статті є визначення особливостей фальшування паперових грошових знаків, локалізації місць масового виявлення підробок, встановлення особливостей виготовлення, виявлення і знешкодження населенням в досліджуваний час фальсифікатів грошей, а також визначення масштабів загрози появі в обігу фальшивих монет – визначення частки підробок у складі виявлених грошових сум.

У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових емпірично-теоретичних методів: аналіз і синтез, історичний і логічний. Для цитування архівних матеріалів застосовано метод передачі тексту за допомогою транскрибування. Сучасна методологія наукових досліджень ґрунтується на низці принципів: історизму, об'єктивності, системності, розвитку та багатогранності. Послідовне дотримання цих принципів дозволило якісно висвітлити тему, уникнути впливу політичних ідеологій, описовості та фактографічності.

Наукова новизна полягає у визначення особливостей підробки паперових грошей в Україні в імперську добу, включаючи окремі складові зазначеної проблеми: виявлено найчастіші прототипи підробок, технології виготовлення, а також захисту банкнот, міста найбільшої концентрації виявлення фальшивих паперових грошей та методів їх знешкодження після проведення експертизи державними органами.

Виклад основного матеріалу. В грошовій системі Російської імперії після смерті Катерини II за часи правління імператорів Павла та Олександра I в обігу зберігалась значна кількість здешевілих асигнацій, що вартували вже 142 руб. асигнаціями в розрахунку на 100 руб. сріблом. При цьому, як зазначає І. Кауфман, асигнації витісняли золоту та срібну монету з обігу [18, 177].

Продовжувалася емісія паперових асигнацій за-для покриття дефіциту державного бюджету. 12 грудня 1797 р. Державному Банку було надано дозвіл на збільшення емісії асигнацій ще на 53.595.600 руб. Але курс асигнацій у порівнянні до срібного рубля зменшувався. У спробах зафіксувати його, фінансовим управлінням було вирішено дозволити обмін асигнацій на срібло із ажю в 30 коп. З цією метою було створено розмінний фонд, який мав компенсувати падіння курсу асигнацій та вирівнювати його. Але запас розмінного фонду швидко вичерпався та 21 липня 1798 р. ажю було збільшено до 40 коп. на користь срібного рубля проти асигнацій. Витрати на військові походи спричинили падіння курсу асигнацій до 65, 1/3 коп. у 1800 р., а в період з 1805 до 1810 р. безконтрольна емісія асигнацій призвела до падіння їх курсу до 1/4 руб. проти срібла [19, 9].

Для виправлення ситуації графом М. Сперанським були надані пропозиції уряду, які згодом викладені у Маніфесті від 2 лютого 1810 р., згідно якого передбачалось: визнання всіх наявних в грошовому обігу паперових асигнацій державним боргом Російської імперії; припинення подальшого друку асигнацій; включення до членів правління Асигнаційного банку купців м. Санкт-Петербурга, Москви та Риги; облаштування в губерніях обмінних контор; емісія внутрішньої державної позики. Викуплені у населення асигнації підлягали знищенню.

Указами імператора від 1 травня та 20 жовтня 1819 р. було наказано ввести в обіг нові асигнації номінальною вартістю 200, 100, 50, 25, 10 та 5 руб., що несли на полі дату «1819 рік», а також 50 та 25 руб. із датою «1818 рік». Нові купюри мали два підписи: управляючого банком та касира, один з яких був друкований, а інший – проставлений вручну [20, 200].

У 1839 р. за ініціативою міністра фінансів Є. Канкріна було здійснено грошову реформу [21, 210–211], в результаті якої державні асигнації отримали статус допоміжних грошових знаків, визнаючи основною грошовою одиницею срібний рубль монетою [22, 28].

У 1892 р. під керівництвом міністра фінансів С. Вітте розпочинається процес підготовки до нової грошової реформи, яка заклала в основу грошової системи золотий рубль. Для потреб такої реформи було необхідним накопичення значної кількості срібних та золотих грошей, що було досягнуто у 1897 р. До проведення реформи всі товарно-грошові відносини в імперії здійснювались срібними монетами, новим законом від 8 травня 1895 р. було дозволено розраховуватись золотими монетами. Для збільшення використання серед населення золотої монети було дозволено сплачувати гербові збори. 24 травня того ж року установам Державного банку було дозволено здійснювати купівельні операції з золотою монетою по курсу, встановленому міністром фінансів. При цьому золоті монети приймались по номінальній ціні, позначеній на їх полі, натомість кредитними білетами було встановлено курс 7 руб. 50 коп. за півімперіал (або за 5 руб.), а також 15 руб. кредитними білетами за імперіал золотом [23, 14].

На 1 січня 1914 р. грошовий обіг Російської імперії перебував у справжньому розквіті, грошова система була стабільною, кредитні білети забезпечені на 100% золотим запасом. Зі вступом Російської імперії в Першу світову війну настає новий етап грошового обігу в Україні. Пануюча до початку війни система золотого монометалізму із вільним обміном кредитних білетів на золото зазнала краху. 27 липня 1914 р. імператор Микола II видав наказ про заборону обміну кредитних білетів на золоту монету. Наслідком цього став «монетний голод», або зникнення розмінної монети з обігу. Ускладнила ситуацію і політика уряду з примусового вилучення золотих та срібних монет, проведення обшуків, конфіскації. Зростаючі видатки на ведення війни спричинили до падіння курсу рубля та відсутності забезпечення кредитних грошей. Грошовий обіг в часи Першої світової війни набув своїх особливостей та кардинально змінився, порівняно із довоєнним [24, 143–164].

Фальшування паперових грошових знаків в Російській імперії. Поява паперових асигнацій стала новим прогресивним явищем у суспільстві, хоча і її підробка не змусила

себе довго чекати. Професор В. Сокольський вказує на порівняння підробки асигнацій до підробки монет за ступенем відповідальності ще в іменному указі уряду від 25 жовтня 1772 р., а пізніше – 14 грудня 1814 р. підробка асигнацій була визнана суспільним грабунком. Ще у 1797 р. до фальшивомонетництва були прирівняні підробки цінних паперів – як свідоцтва, так і білети Державного допоміжного банку для дворян, що було визнано таким, що несе шкоду суспільному благу, а винний у такому злочині має мав бути покараний як фальшивомонетник [25, 156]. Згідно досліджень В. Сокольського, підробка паперових асигнацій переважала над підробкою монет, адже була вигіднішою та більше непокоїла владу. Але кількісний аналіз виявлених фактів та повідомлень про підробку грошей в Російській імперії, які містяться у фондах історичних архівів, у колекціях музеїв та приватних осіб, публікації старих газет, свідченнях сучасників та дослідників, можна зробити висновок про кількісну перевагу у підробці монет, аніж банкнот. Спробуємо пояснити чому. Вважається, що підробки російських паперових асигнацій з'явилися незадовго після появи їх державних автентичних прототипів [26, 175]. Згідно наведених дослідницею І. Рязанцевою даних, протягом 1874 – 1894 рр. у Російській імперії щорічно відбувалось 509 кримінальних справ проти фальшивомонетників [27, 37]. Дослідником Е. Стефановським було акцентовано увагу на те, що складність визначення підробки кредитних білетів державного друку того часу була притаманна також і колекціонерам [28, 160–163].

Найперші факти виявлення фальсифікатів грошових знаків були пов'язані із ввезенням до м. Києва, з метою збуту фальсифікатів, грошей із інших регіонів Російської імперії. 19 червня 1803 р. міщанин Романковський надав до поліції отриману ним фальшиву 25 руб. асигнацію зразка 1797 р. з № 42301, привезену ним з м. Москви, де через місцевого купця Максимова було оформлено замовлення дзвонів на суму 1180 руб. [29, 1–2]. 12 липня 1804 р. київський міщанин Бойчевський розрахувався із купчихою Дударевою фальшивою 10 руб. асигнацією з № 523709, яку отримав від візника Афанасія Зотова, який зупинився у м. Києві разом із французьким графом Сент Вінсентом, прямуючи до м. Москви [30, 2–2 зв.]. 15 червня 1805 р. до київської поліції капітаном артилерії Півоваровим було пред'явлено фальшиву 25 руб. асигнацію [31, 5–6]. Як бачимо, найперші факти виявлення фальсифікатів грошових знаків пов'язані із ввезенням до м. Києва, з метою збуту фальсифікатів, грошей з інших регіонів Російської імперії.

7 жовтня 1864 р. доглядачем I розряду Луцького казенного єврейського училища Іваном Осиповичем Петровським було відправлено поштою у конверті підозрілий кредитний білет 50 руб. сріблом Маврікію Хмелевському з довіреністю отримати його Марцелієм Бурчинським, який запідозрив фальшивість грошей, що і було підтверджено викликаними ним місцевими повітовим виправниками та судовими стряпчими [32, 2–2 зв.].

У 1880-ті рр. на Поділлі органами поліції було зафіксовано численні випадки виявлення фальшивих кредитних білетів крупного номіналу – 100 руб. (Рис. 1), що супроводжувались при оплаті значних угод: купівлі зерна [33, 7], майна [34, 11], сплати податків [35, 6].

У 1880-ті рр. на Поділлі, органами поліції було зафіксовано низку випадків виявлення касирами у казначействі серед отриманих грошових сум фальсифікати різного номіналу кредитних білетів, склеєних із різних частин [37, 9], при тому що на деяких підписи та номери були оригінальними [38, 5], а на частині номери серії та підписи касирів імітувались вручну [39, 8]. Такі випадки можуть свідчити про отримання зловмисниками знищених у ЕЗДП банкнот, або подріблених бракованих

Рис. 1. Фальшиві 100 руб. зразка 1878 р., виявлені на Поділлі [36, 44]

грошей, які були викрадені та в подальшому акуратно склеєні для збуту в обіг. Щодо виявлених Могилівським повітовим казначейством фальшивих 5 руб. зразка 1876 р., слідчими Кам'янець-Подільського окружного суду відмічалось: «.../ поклейка білету /.../ хороша, що вимагає особливої уваги щоб її помітити /.../» [40, 3].

Велетенська кількість підроблених 3 руб. кредитних білетів вже настільки сколихнула свідомість подолян у 1880-ті рр., що змусила купців та промислових виробників, які мали справи з готівкою оволодіти самостійними навичками розпізнавання фальшивих банкнот. Так, 24 лютого 1884 р. на допиті власник заводу у м. Дунаївці, 37 літній пруський підданий Юдіус Вільгельмов Розенбаум надавав пояснення щодо підозри його в оплаті фальшивим кредитним білетом номіналу 5 руб. (Рис. 2) заробітної плати своєму підлеглому Вільгельмові Мерингу: «.../ я вручив Мерингу справжній білет, а не фальшивий – розпізнати фальшиві кредитні білети я можу і якби такові отримав, не збував би їх своїм робітникам, а /.../ що не раз траплялось з 3 рублевими фальшивими кредитними білетами /.../» [41, 22].

Пошуки подільських фальшивомонетників наблизились до розкриття банди виробників підробок, спираючись на показання селянина з м. Новоград-Волинського повіту – Модеста Магнушевського, який повідомив, що отримавши вигідну пропозицію дешево придбати жита у Бродзевича Гельгарда на суму в 1000 руб. вирушив у м. Тростянець, де йому було запропоновано придбати підроблені кредитні білети на цю ж суму у м. Житомирі. Прибувши у місто, Б. Гельгард вдягнув на очі М. Магнушевському темні окуляри і посадивши у карету, відвіз у місце виготовлення підробок – двоповерховий будинок, в якому спускаючись угору та вниз через всі приміщення було чути звуки працюючого пресу. Погодившись підготувати потрібну суму, М. Магнушевський пообіцяв повернутись для здійснення незаконної угоди на наступний день, в свою чергу повідомивши про все поліції, але точних координат місця виготовлення підробок він не знав, при цьому підозрюючи також, що звернувшись до нього, вказані особи скоріше за все планували видати йому замість партії підробок пачку нарізаного під розмір кредитних білетів чистого паперу, лише зверху та знизу підклавши справжні грошові знаки [42, 21–23].

Рис. 2. Фальшиві 5 руб. зразка 1880 р., виявлені у Вільгельма Маринга у м. Дунаївці [43]

Вкрай рідкісним випадком ми бачимо виявлення фальшивої асигнації дуже високого номіналу – 200 руб., імовірно зразка 1819-1843 рр., викритої повітовим казначейством у м. Володимирі, отриману від єврейки Брандлі Зігельванської [47, 8].

Виплеск виявлення підроблених грошей різного роду спостерігається на шпальтах газети «Киевлянин» протягом майже літа та весни 1893 р., повідомляючи не лише про виявлення підробок безпосередньо у м. Києві, а також і інших містах. У березні 1893 р. в м. Києві відділенням Контори Державного Банку було виявлено якісні підроблені 100 руб. з № 198.053, які були виготовлені за допомогою фотографії [48, 2], а також фальшиві 3 руб. кредитні білети з підписом Карпова серією та номером БМ 863457, які відрізнялись зухвалим викривленням тексту Маніфесту з попередженням фальшивомонетникам – замість «За підробку кредитних білетів винні підлягають позбавленню всіх прав та майна та висилаються на каторжні роботи», вказано «За підробку білетів слід винагородити» [49, 3]. Влітку цього ж року в готелі Києво-Печерської Лаври послушником монастиря

було виявлено фальшивий кредитний білет, що намагався розміняти приїжджий із м. Кам'янця-Подільського Олексій Поварчук [50, 2].

Своєрідний сплеск активності фальшивомонетників у Києві спостерігаємо за даними джерел у 1912 р. 20 березня 1912 р. керівнику київської поліції надійшов секретний циркуляр від губернатора О.Ф. Гірса щодо занепокоєння особливою канцелярією Міністерства Фінансів по кредитній частині про часту появу у місті фальшивих кредитних білетів (особливо 5 руб. номіналу) та обігової монети [51, 65]. Наступного 1913 р. київським губернатором повідомлено про часті появи підробок кредитних білетів 25 руб. номіналу зразка 1909 р. [52, 208], а також 5 руб. номіналу з вимогою негайного повідомлення його про всі випадки виявлення та затримання підозрюваних у збуванні підробок грошей [53, 33].

Поява під час Першої Світової війни в обігу грошей нового зразка – «розмінних марок» [54, 141–148] також зацікавила фальшивомонетників, про що свідчать київські «Вечерня Газета» та «Кієвлянин». «Фальшиві марки. В Дарниці отримали широкого поширення серед селян фальшиві марки 20-ти копійчаного номіналу. Сьогодні про це зроблено повідомлення у місцеву поліцію» [55, 3]. «Фабрика фальшивих марок. Одеса, 10 квітня. Останнім часом у обігу з'явилися багато підроблених марок. Розшуковій поліції вдалося виявити у м. Калараш, Оргеївського повіту, гарно обладнану типографію, що постачала на весь район фальшиві марки. Заарештовано 14 осіб. Знайдено декілька десятків тисяч марок (П.Т.А.)» [56, 4]. Численні свідчення про факти підробок розмінних марок для збуту в процесі грошового обігу знаходимо в газетній періодиці досліджуваного періоду. Зокрема, такі свідчення виявлені в газетах м. Києва: «Вечерня Газета», «Кієвлянин» та м. Одеси: «Маленькие Одесские Новости». На прикладі повідомлень про фальсифікацію розмінних марок вдалося простежити весь можливий ланцюг у справі фальшивомонетників: від задуму та початку діяльності, до збуту готової продукції і спроб приховати докази. Київська газета «Вечерня Газета» протягом всього 1916 р. повідомляла про появу в м. Києві фальшивих розмінних марок номіналом 20 коп. та події, пов'язані із обігом у місті цих фальсифікатів.

В фокусі питання французької фінансової диверсії під час війни 1812 р., а саме – збут підроблених асигнацій, нами введено у науковий обіг раніше неопубліковані архівні дані та доповнено методику виявлення таких підробок у музейних та приватних зібраннях. Визначено та окреслено подальші напрямки дослідження теми обігу французьких підробок російських асигнацій в Україні [57, 66–77]. Фінансова диверсія із ввезення до Російської імперії фальсифікатів кредитних білетів відома і за часів Першої Світової війни [58, 143–164]. На окупованих територіях Західної України виявлялись фальшиві російські грошові знаки навесні та влітку 1915 р. У березні 1915 р. серед дислокованих на території військового генерал-губернаторства Галичини військ було поширене повідомлення про те, що: «У м. Кракові трапляються багато російських нових паперових грошей 10, 25 та 100 руб. номіналу із датою «1909», можливо, що вони підроблені. Головнокомандуючий арміями Південно-Західного фронту наказав рекомендувати відноситись з особливою увагою до розрахунків згаданими грошовими знаками з приватними особами» [59, 18]. У травні 1915 р. у м. Львові було виявлено підробку 10 руб. кредитного білета зразка 1909 р. (Рис. 3). Цією купюрою було проведено розрахунок російським солдатом за придбаний фунт ковбаси на

Рис. 3. Фальшивий кредитний білет вартістю 10 руб. зразка 1909 р.

суму 40 коп. [60, 1–5]. Отримавши решту справжніми грошима, покупець більше не з'являвся, тому виявити його не вдалось.

Описи обладнання для підробки банкнот є більш рідкісними на сторінках газетної періодики, ніж описи монет, частіше згадуючи лише папір та фарби. У 1880 р. газета «Київський Листок» надає більш розширений опис технологічного процесу, згадуючи також механічний каток, фарби, папір та дрібні механічні приладдя, окремі літери та слова, мідні штампи [61, 3]. Повідомлено також про додаткові ознаки фальшивої банкноти 25 руб. – серія А.Б. з № 731769. Можливості вкрати спеціально підготовлений папір прямо із ЕДЗП мали лише особи, причетні до роботи на ній, фальшивомонетникам самим доводилось шукати підходящий папір. Так, надруковані на японському папері підробки кредитних білетів номіналом у 10 руб. із серією А.А. № 313112 було знищено рішенням Державного Банку у м. Санкт-Петербурзі у 1907 р. [62, 7].

13 вересня 1916 р. газета «Київ» повідомляє про крадіжку ще у 1907 р. з приміщення ЕДЗП недодрукованих бланків кредитних білетів 25 руб. номіналу, які вкрав інженер спеціаліст з нарізки паперу Спиридонов, який збував викрадені заготовки в м. Катеринославі та був затриманий [63,4]. У повідомленні газети «Києвлянин» 1907 р. бачимо спробу пов'язати цю крадіжку надрукованих кредитних білетів без номеру та підпису з виявленими підробками. 10 жовтня 1907 р. у громадянина Глиниченка було виявлено підроблені 25 руб. з грубо імітованим підписом, які були принесені ним за дорученням власниці крамниці Марфи Федоренко, яка проживала по вул. Почаївська, буд. 3. Та в свою чергу повідомила, що отримала цей кредитний білет від торговця магазину Прицкера у Гостинному дворі на Подолі, а той в свою чергу отримав його від покупців [64, 3].

Безпосередньо нанесення зображення на фальшиві банкноти могло відбуватись декількома відомими на цей час способами – типографським або літографським. В архівних документах, зокрема в інформаційних бюлетенях з описами характерних ознак підробок кредитних білетів щодо типографського друку вживався термін – «друк звичайним способом» [65, 15]. У виготовленні фальшивих кредитних білетів часто застосовувалась і комбінована техніка виконання – коли основа грошового знаку друкована, а окремі дрібні частини замальовані фарбою за допомогою пензля вручну. Так, описані підробки 5 руб. кредитних білетів: «/.../ Прикрасу першочергово друкована (о) світлою фарбою, а потім відтінено пензлем» [66, 26].

Друк банкнот відбувався як окремими кліше, так і в умовах, наближених до масового виробництва на фабриках. 8 вересня 1867 р. міському очільнику м. Одеси надходить інформація, що у Швейцарії організовано фабрику та склад з підробки російських кредитних білетів, яку зловмисники намагаються вивезти до Туреччини, переміщуючи 15000 аркушів 50 рублевих та 80000 аркушів 5 руб. фальшивих кредитних білетів [67].

При збиранні податків службовцями використовувався метод застереження від підробок та підміни паперових грошових знаків – при отриманні грошей, грошові знаки разом із серіями та номером записувались у книзі [68, 83], в якій підписувались платники податку, навіть за неграмотних підписували їх довірені особи. Це дозволяло слідчим органам виявити звідки отримано фальшиві кредитні білети та проводити формальне слідство з пошуку виробників та збувальників.

Кожен факт виявлення підробок грошей був тривожним сигналом для місцевої влади та правоохоронних органів, тому політика протидії фальшивомонетництву досягала державних масштабів та включала в себе цілу систему заходів протидії. Одним із таких інструментів було централізоване інформування про ознаки фальшивих кредитних білетів, що розсилалось у всі регіони імперії, у великі банки та каси, виробничі підприємства та місця постійного готівкового обігу. Так, у 1896 р. у канцелярію Київського заводу «Арсенал» надійшов інформаційний бюлетень з переліком основних характерних ознак підробок кредитних білетів 100 руб. номіналу зразка 1894 р. [69].

Одним із методів знешкодження фальшивих паперових грошей та виведення їх із грошового обігу є нанесення позначок – штампів та перфорацій. Окрім погашення фальшивих банкнот, перфорації використовувались для надання банкнотам додаткових властивостей, локалізації їх обігу, позначення вартості чи порядкового номеру тощо [70, 13–14].

Цікавим є питання відсоткового складу кількості виявлених підробок в межах загальної суми грошей. Дослідивши збережені у Державному архіві Рязанської області справи фальшивомонетників, А. Лобов наводить такі статистичні підрахунки: за період з 1866 по 1917 р. у Рязанській губ. з усіх справ 62% стосувались переслідування за збут фальшивих монет, 30% – кредитних білетів, 8% грошових сурогатів та цінних паперів. Також аналізуючи прототиби підробки, встановлено фальшування здебільшого срібних (48%) та мідних (42%) монет, лишаючи вибір золотих монет у 10% частці. Найпопулярніший номінал підробок – 25 руб. (46%), 10 руб. (27%), 5 руб. (20%) та 3 руб. (7%) для кредитних білетів [71, 112–113].

Висновки. Таким чином, встановлено, що тогочасні джерела зберегли свідчення про виявлення фальшивих грошей у майже всіх регіонах колишньої Російської імперії. На поч. ХІХ ст. в обігу ще цілком логічно траплялись фальшиві асигнації та монети, випущені до початку правління Павла І, введені в результаті грошової реформи нові зразки грошей також стали прототипами для фальсифікації.

Серед усіх наявних у грошовому обігу засобів платежу фальшивомонетниками було сфальсифіковано майже всі найбільш поширені номінали грошових знаків. Маніфестом від 1 червня 1839 р. кредитні білети прирівнювались виключно до срібної монети, залишаючи золото на другорядному плані. Припускаємо, цим можна пояснити відносно незначну кількість відомих підробок золотих монет у ХІХ ст. Провівши кількісний аналіз виявлених фактів та повідомлень про підробку грошей в проаналізованих джерелах, можна зробити висновок про кількісну перевагу у підробці монет, аніж банкнот. У 1880-ті рр. на Поділлі органами поліції було зафіксовано виплеск виявлення фальшивих кредитних білетів крупного номіналу – 100 руб., а також фальшивих кредитних білетів 25 та 3 руб. номіналу, виготовлених методом склеювання банкнот із різних частин.

Часто фальшиві гроші виявлялись у сумах зібраних податків, тому службовцями фіскальної служби використовувався метод застереження від підробок та підміни паперових грошових знаків – при отриманні грошей, грошові знаки разом із серіями та номером записувались у книзі. Одним із методів знешкодження фальшивих паперових грошей та виведення їх із грошового обігу є нанесення позначок – штампів та перфорації.

Перспектива подальших досліджень обраної теми полягає в розширенні джерельної бази – введення у науковий обіг більшої кількості раніше неопублікованих архівних джерел та матеріалів музейних колекції, що надасть можливість провести ґрунтовний аналіз аспекту підробки грошей в Україні у складі Російської імперії, встановити зв'язки між різноплановими джерелами та отримати ще більш обґрунтовані висновки.

Список використаної літератури

1. Орлик В.М. Державні фінанси Російської імперії першої половини ХІХ ст.: стан та основні тенденції. // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Вип. 30. – Ізмаїл, 2011. – С. 96-108.
2. Орлик В.М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця ХVІІІ початку ХХ ст. // Історія науки і біографістика. – 2010. – № 2.
3. Орлик В.М. До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії. // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – 2011. – Вип. ХVІІІ.– С.59-64.
4. Орлик В.М. Методологічні аспекти дослідження проблем податкової політики в українських губерніях Російської імперії у першій половині ХІХ ст. // Український історичний журнал. – 2008. – № 5. – С. 187–195.
5. Орлик В.М., Орлик С.В. Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України. // Універсум історії та археології. 2019. – Т. 2 (27). – Вип 2. – С. 5-27.
6. Orlyk S. & Orlyk V. Control of the Russian occupation authority over the activities of salt factories in Halychyna and Bukovyna in the period of the First World War. // East European historical bulletin. – 2019 – № 10. – P. 85–93.
7. Орлик В.М. Казенні палати в системі фінансового управління Російської імперії в кінці ХVІІІ – у ХІХ ст. (на матеріалах Київської губернії) // Український історичний журнал. – 2003. – № 2. – С. 66-73.

8. Орлик В.М. Стор Канкрін і фінансова політика Російської імперії в Правобережній Україні в другій чверті XIX ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – 2006. – № 13. – С. 97–110.
9. Орлик В.М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період: монографія. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. – 631 с.
10. Бойко-Гагарин А.С. Фальсифікація монет и банкнот в Польше до 1917 года по материалам украинской газетной периодики // *Studia I Materialy «Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice»*. № 1. Białystok, 2016. – С. 103-109.
11. Бойко-Гагарин А.С. Професійна приналежність фальшивомонетників в сер. XIX – поч. XX ст. // *Часопис української історії*. – Вип. 41. – 2020. – С. 69-77.
12. Бойко-Гагарин А.С. Половина матрицы фальшивомонетчика для подделки рубля Николая II Романова // *Банкаўскі веснік*. – № 12 (653). Мінск, Снежань 2017. – С. 57-58.
13. Kotsur V., Boiko-Gagarin A. Napoleon russian forged assignations in Naddniproshchyna (over Dnipro land). // *East European historical bulletin*. – 2019. – Issue 11. – P. 66-77.
14. Орлик, С. В. Фінансова політика російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни (1914-1917 рр.): монографія. – Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2018. – 716 с.
15. Орлик С.В., Бойко-Гагарин А.С. Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни. // *Український нумізматычний щорічник*. Переяслав-Хмельницький – 2017. – № 1. – С. 143-164.
16. Орлик С.В. Российские фальшивые кредитные билеты в Галиции в годы Первой мировой войны. // *Банкаўскі Веснік*. Минск. – 2018 (2). – С. 51-54.
17. Орлик С.В. Українське повітове місто і велика війна: продовольчі проблеми та ріст цін // *Проблеми української історії*. – Вип. 23. – 2015. – С. 114-133.
18. Кауфман И.И. Серебряный рубль в России от его возникновения до конца XIX века. // *Записки нумизматического отделения Императорского русского археологического общества / Под ред. М.Г. Деммени*. – Т. II. – Вып. I-II. – СПб. : Типо-Литография Б.М. Вольфа, 1910. – С. 177.
19. Васюков А.И. Бумажные деньги России и СССР / А.И. Васюков, В.В. Горшков, В.И. Колесников, М.М. Чистяков. – СПб: Политехника, 1993.
20. Шуст Р.М. Нумізматыка. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навч. посіб. 2-ге вид. – К. : Знання, 2009. – 200 с.
21. Спасский И.Г. Русская монетная система. Историко-нумизматический очерк. 4-е изд. – Ленинград: Аврора, 1970.
22. Свод Законов Российской империи, издания 1857 года. – Т.7. Уставы монетный, горный и о соли. – Санкт-Петербург: Типография Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1875.
23. Васюков А.И. Бумажные деньги России и СССР / А.И. Васюков, В.В. Горшков, В.И. Колесников, М.М. Чистяков. – СПб: Политехника, 1993.
24. Орлик С.В., Бойко-Гагарин А.С. Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни // *Український нумізматычний щорічник*. Переяслав-Хмельницький, 2017. – № 1 – С. 143-164.
25. Сокольский В. О нарушениях уставов монетных. Историко-юридическое исследование. – К. : Университетская типография, 1873..
26. Малышев А.И. Бумажные денежные знаки России и СССР. – Москва : Финансы и статистика, 1991. С.
27. Рязанцева І.М. Боротьба з фальшивомонетництвом в українських землях у складі Російської імперії середини XVIII – кінці XIX ст. // *Право і безпека*. Харків, 2011. – № 3 (40).
28. Стефановский Е. Фальсифікація некоторых кредитных билетов России конца XIX века // *Советский коллекционер*. – 1977. – № 15. – С. 160-163.
29. Центральний державний історичний архів України у Києві (Далі – ЦДАУ у Києві). – Ф. 533. Київський військовий губернатор, м. Київ. – Оп. 1. – Спр. 293. Справа про фальшиву 25 руб. асигнацію, надану Київським міщанином Романковським. Рік 1803. Арк. 1-2.
30. ЦДАУ у Києві. – Ф. 533. Київський військовий губернатор, м. Київ. – Оп. 1. – Спр. 603. Справа по рапорту Київського поліцеймейстера Чеботарьова щодо фальшивої десяти рублевої асигнації, принесеною до поліції київським міщанином Бойчевським. Рік 1804. Арк. 2-2 зв.
31. ЦДАУ у Києві. – Ф. Київський військовий губернатор, м. Київ. – Оп. 1. – Спр. 907. Справа по рапорту Київської поліції з присиланням фальшивих 25 рублевої асигнації наданої капітаном Півоваровим. Рік 1805. Арк. 5-6.

32. Державний архів Волинської області. – Ф. 361. Луцький повітовий суд. – Оп.1. – Спр. 1927. Про звинувачення Луцького казенного єврейського училища у підробці грошей. Рік. 1864. Арк. 2-2 зв.
33. Державний архів Хмельницької області (Далі – ДАХО). – Ф. 281. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. – Оп. 1. – Спр. 133. Про звинувачення службовця Володієвського винокурного заводу Фрехмана І. та міщанина Маянського у випуску 100 рублевого кредитного білету. Рік 1880. Арк. 7.
34. ДАХО. – Ф. 281. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. – Оп. 1. – Спр. 151. Про виявлення в повітовому казначействі фальшивого двадцяти п'яти рублевого кредитного білету. Рік 1880-1881. Арк. 11.
35. ДАХО. – Ф. 281. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. – Оп. 1. – Спр. 410. Справа про виявлення у збирача податків с. Мала Мечетка у Ізуїта П. фальшивого кредитного білету номіналом 100 рублів. Рік 1881-1883. Арк. 6.
36. ДАХО. – Ф. 281. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. – Оп. 1. – Спр. 410. Справа про виявлення у збирача податків с. Мала Мечетка у Ізуїта П. фальшивого кредитного білету номіналом 100 рублів. Рік 1881-1883. Арк. 44.
37. ДАХО. – Ф. 281. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. – Оп. 1. – Спр. 133. Про звинувачення службовця Володієвського винокурного заводу у Фрехмана І. та міщанина Маянського у випуску 100 рублевого кредитного білету. Рік 1880. Арк. 9.
38. ДАХО. – Ф. 281. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. – Оп. 1. – Спр. 136. Про звинувачення збиральника податків з селян с. Носківець у Притуляка Я. у збуті фальшивого 100 рублевого кредитного білету. Рік 1880. Арк. 5.
39. ДАХО. – Ф. 281. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. – Оп. 1. – Спр. 151. Про виявлення в повітовому казначействі фальшивого двадцяти п'яти рублевого кредитного білету. Рік 1880-1881. Арк. 8.
40. ДАХО. – Ф. 281. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. – Оп. 1. – Спр. 163. Про виявлення у рядового солдата суднохідної дистанції Зелінського Л. фальшивого 5 рублевого білету. Рік 1880. Арк. 3.
41. ДАХО. – Ф. 281. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. – Оп. 1. – Спр. 934. Справа про збут фальшивого 5 рублевого кредитного білету пруським підданним, проживаючим у м. Дунаївці. Рік 1883. Арк. 22.
42. ДАХО. – Ф. 281. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. – Оп. 1. – Спр. 1553. Про звинувачення міщанина м. Тростянець Магнушева та пруського підданого Гельгарда у замаху на збут фальшивих кредитних білетів. Рік 1885. Арк. 21-23.
43. ДАХО. – Ф. 281. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. – Оп. 1. – Спр. 934. Справа про збут фальшивого 5 рублевого кредитного білету пруським підданним, проживаючим у м. Дунаївці. Рік 1883. Арк. б/н.
44. Фальшивыя сторублевки // Киевлянин. – 1893. – 24 марта (№ 83). – С. 2.
45. Фальшивыя трехрублевки // Киевлянин. – 1893. – 27 марта (№ 86). – С. 3.
46. Фальшивая трехрублевка // Киевлянин. – 1893. – 10 июля (№ 188). – С. 2.
47. Державний архів Волинської обл. – Ф. 368. Володимирський міський магістрат. – Оп. 1. – Спр. 90. Про затримання на території повіту купців III гільдії з м. Луцька з фальшивими грошима. Рік 1848. Арк. 8.
48. Фальшивыя сторублевки // Киевлянин. – 1893. – 24 марта (№ 83). – С. 2
49. Фальшивыя трехрублевки // Киевлянин. – 1893. – 27 марта (№ 86). – С. 3.
50. Фальшивая трехрублевка // Киевлянин. – 1893. – 10 июля (№ 188). – С. 2.
51. ЦДІАУ у Києві. – Ф. 274. Київське губернське жандармське управління, м. Київ. – Оп. 1. – Спр. 3071. Повідомлення про появу в Києві підробок 5 рублів. Рік 1912. Арк. 65.
52. ЦДІАУ у Києві. – Ф. 278. Київське жандармське поліцейське управління залізниць, м. Київ. – Оп. 1. – Спр. 187. Циркуляр Департаменту поліції про розшук збувальників фальшивих кредитних білетів. Рік 1913. Арк. 208.
53. ЦДІАУ у Києві. – Ф. 285. Фастівське відділення Київського жандармського поліцейського управління залізниць, ст. Фастів Київської губернії. – Оп. 1. – Спр. 430. Цирюляри Київського губернатора про встановлення, припинення негласного нагляду поліції та висилання з Київської губернії різних осіб. Рік 1913. Арк. 33.
54. Орлик С.В. Розмінні марки та казначейські знаки у грошовому обігу в Україні в період Першої світової війни. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць. Ч. 26–27. – С. 141-148.

55. Вечерняя Газета (Киев) – 1916. – 3 февраля (№ 966). – С. 3.
56. Кієвлянин. – 1916. – 17 апреля (№ 106). – С. 4.
57. Kotsur V., Boiko-Gagarin A. Napoleon russian forged assignations in Naddniproshchyna (over Dnipro land). // East European historical bulletin. Drohobych, 2019. – Issue 11. – P. 66-77.
58. Орлик С.В., Бойко-Гагарін А.С. Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни. // Український нумизматичний щорічник. Переяслав-Хмельницький. – 2017. – № 1. – С. 143-164.
59. ЦДІАУ у Києві. – Ф. 363. Штаб військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 18.
60. ЦДІАУ у Києві. – Ф. 363. Штаб військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни. – Оп. 3. – Спр. 73. – Арк. 1, 3-5.
61. В городе Петропавловске обнаружена подделка фальшивых кредитных билетов // Киевский Листок. – 1880. – 19 июля (№ 58). – С. 3.
62. Фальшивые десятирублевки // Киевлянин. – 1907. – № 354. – С. 7.
63. Похищение и подделка кредитных билетов // Вечерняя Газета (Киев). – 1916. – 13 сентября (№ 1185). – С. 4.
64. К краже бланков кредитных билетов из экспедиции заготовления государственных ценных бумаг. // Киевлянин. – 1907. – 11 октября (№ 281). – С. 3.
65. Державний архів Рівненської області. – Ф. 370. Дубенський повітовий суд. – Оп. 3. – Спр. 813. Укази з Волинського губернського правління щодо підробки кредитних білетів. рік 1861. Арк. 15.
66. Державний архів Рівненської області. – Ф. 22. Острозький повітовий суд. – Оп. 1. – Спр. 125. Циркулярне роз'яснення з описом ознак фальшивих банкових білетів, що з'явилися у вжитку. рік 1859-1861. Арк. 26.
67. Державний архів Одеської області. – Ф. 2. Канцелярія одеського градоначальника. – Оп. 2. – Спр. 1157. З приводу свідчень, отриманих зі Швейцарії, що розміщена у Цюріху фабрика і склад фальшивих кредитних білетів перевезені Лангевичем у Туреччину з метою таємного ввезення тих білетів до Росії. рік 1867. 1 арк.
68. ДАХО. – Ф. 281. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. – Оп. 1. – Спр. 410. Справа про виявлення у збирача податків с. Мала Мечетка у Ізюїта П. фальшивого кредитного білету номіналом 100 рублів. Рік 1881-1883. Арк. 83.
69. Державний архів м. Києва. – Ф. 338. Київський Арсенал. – Оп. 1. – Спр. 5. Про зміни в друці 2 роду підробки кредитних білетів сторублевого номіналу. Рік 1896.
70. Кухаренко В. Краткий словарь-справочник бониста. // Нумизматика и фалеристика. Киев, 2001. – № 1. – С. 13-14.
71. Лобов А.В. К вопросу об истории фальшивых денежных знаков и финансовых инструментов в Российской империи (1861-1917). // Международный научно-исследовательский журнал. Екатеринбург, 2017. – С. 112-113.

References

1. Boiko-Naharin, A. S. (2020). The professional identity of the money counterfeiters in the middle of the XIX cent. – the beginning of the XX cent. *Chasopys ukrainskoi istorii*. (41). 69–77. (in Ukr.).
2. Bojko-Gagarin, A. S. (2017). Falsification of coins and banknotes in Poland until 1917 according to the materials of the Ukrainian newspaper periodicals. Abstract of papers: *Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice*. (pp. 103–109). Bialystok. (in Russ.).
3. Bojko-Gagarin, A. S. (2017). Half of the counterfeit matrix for the forgery of the ruble by Nikolai II Romanov. *Bankajski vesnik*, 12 (653), 57-58. (in Russ.).
4. Kaufman, I. I. (1910). Silver ruble in Russia from its occurrence to the end of the XIX century. *Zapiski numizmaticheskogo otdelenija Imperatorskogo russkogo arheologicheskogo obshhestva*. Vol. II. Ed. I–II. S.-Peterburg: *Tipo-Litografija B.M. Vol'fa*. (in Russ.).
5. Kotsur, V. P. & Boiko-Gagarin, A. S. (2019). *Napoleon russian forged assignations in Naddniproshchyna (over Dnipro land)*. *East European historical bulletin*. (11). 66–77. (in Eng.).
6. Kuharenko, V. (2001). Brief reference book of a bonist. *Numizmatika i faleristika*. (1). 13–14. (in Russ.).
7. Lobov, A. V. (2017). To the question of the history of counterfeit banknotes and financial instruments in the Russian Empire (1861-1917). *Mezhdunarodnyj nauchno-issledovatel'skij zhurnal. Ekaterinburg*, (1). 112–113. (in Russ.).
8. Malyshev, A. I. (1991). The banknotes of Russia and the USSR. M.: *Finansy i statistika*. (in Russ.).

9. Orlyk, S. V. (2015). Ukrainian county town and the great war: the food problems and the rise of prices. *Problemy ukrains'koi istorii*. (23), 114–133. Kyiv. (in Ukr.).
10. Orlyk, S. V. (2017). The currency Stamps and Treasury Marks in Ukraine during the First World War. *Spetsialni istorychni dystsyplyny: pytannia teorii ta metodyky*. (26–27). pp. 141–148. (in Ukr.).
11. Orlyk, S. V. (2018). *The financial policy of the Russian government in the occupied territories of Galicia and Bukovina during the First World War (1914-1917)*. Bila Tserkva: *Pshonkivskiy O. V.* (in Ukr.).
12. Orlyk, S. V., Boiko-Haharin, A. S. (2017). The money counterfeiting in Ukraine during the WWI. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk The Ukrainian Numismatic Annual*, (1), 143–164. (in Ukr.).
13. Orlyk, S., & Orlyk, V. (2019). Control of the Russian occupation authority over the activities of salt factories in Halychyna and Bukovyna in the period of the First World War. *Shkidnoievropeiskiy Istorychnyi Visnyk East European Historical Bulletin*, 10, 85–93.
14. Orlyk, V. M. & Orlyk, S. V. (2019). The theoretical-methodological and source problems of economic history of Ukraine. *Universum istorii ta arkeolohii*. Universum of history and archeology. Vol. 2 (27). Ed. 2. Dnipro. 5–27. (in Ukr.).
15. Orlyk, V. M. (2006). Yegor Kankrin and the fiscal policy of the Russian Empire in Right-Bank Ukraine in the second quarter of the nineteenth century. *Spetsialni istorychni dystsyplyny: pytannia teorii ta metodyky Special Historical Disciplines: Theory and Methodology*. 13. Nats. akad. nauk Ukrainy, *In-t istorii Ukrainy*. 97–110. (in Ukr.).
16. Orlyk, V. M. (2007). *The tax policy of the Russian Empire in Ukraine in pre-reform period: a monograph*. Kirovohrad: *Imeks-LTD*. (in Ukr.).
17. Orlyk, V. M. (2008). The methodological aspects of the study of tax policy issues in the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the first half of the XIX century. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal Ukrainian Historical Journal*. 5. 187–195. (in Ukr.).
18. Orlyk, V. M. (2010). The Prerevolutionary financial and legal literature as a source for studying the problems of the financial policy of the government of the Russian Empire in the late 18th early 20th century. *Istoriia nauky i biohrafistyka History of Science and Biografistica*. 2. (in Ukr.).
19. Orlyk, V. M. (2011). The state finances of the Russian Empire in the first half of the XIX century: the condition and main tendencies. *Naukovyi visnyk Izmail'skoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu*, (30), 96–108. (in Ukr.).
20. Orlyk, V. M. (2011). On the question of the methodology of research on the problems of the economic history of the Russian Empire. *Problemy istorii Ukrainy XIX pochatku XX st. The problems of the History of Ukraine of the 19th and early 20th centuries*. 18. 59–64. (in Ukr.).
21. Orlyk, V.M. (2003). State chambers in the system of financial management of the Russian Empire at the end of XVIII – in the XIX century (on materials of the Kiev province). *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 66–73 (in Ukr.).
22. Riazantseva, I. M. (2011). Fighting with the counterfeiting in the Ukrainian lands in the Russian Empire in the middle of XVIII – end of XIX century. *Pravo i bezpeka*. (40). pp. 37. (in Ukr.).
23. Shust, R. M. (2009). History of monetary circulation and monetary affairs in Ukraine. 2nd Ed. Kyiv: *Znannia*. (in Ukr.).
24. Sokol'skij, V. (1873). About the violations of monetary charters. Historical and legal research. Kiev: *Universitetskaja tipografija*, Kiev. (in Russ.).
25. Spasskij, I. G. (1970). *The Russian monetary system. Historical-numismatic essay*. Ed. 4. Leningrad: *Avrora*. (in Russ.).
26. Stefanovskij, E. (1977). Falsification of some credit cards in Russia at the end of the 19th century. *Sovetskij kollektioner*. (15). 160–163. (in Russ.).
27. Vasjukov, A. I. (1993). The paper money of Russia and USSR. *Politehnika*. (in Russ.).

BOIKO-GAGARIN Andrii, PhD, head of the sector of the treasury funds work problems National museum of Ukrainian history (Kyiv, Ukraine),
e-mail: boiko.gagarin@gmail.com

COUNTERFEIT PAPER MONEY IN RUSSIAN EMPIRE IN THE XIX – EARLY XX CENTURY

Abstract. Introduction. *In this article we presented conclusions on the detection of counterfeit paper money in the territory of Ukraine, which was part of Russian Empire. Almost all of the most common paper money were forged by counterfeiters.*

The purpose of the research. *The peculiarities of counterfeiting of paper banknotes, localization of places of splashes of mass detection of the counterfeits, establishment of peculiarities of manufacturing and detection and neutralization by the population during the investigated time of money counterfeiting, as well as determination of the scale of threat to the population of the problem of counterfeit coins – determination of proportion of counterfeits in the amount of money were determined. **The methodology of the paper** is a complex of the general scientific empirical-theoretical methods, the citation of the materials of contemporary sources is made by transcription. **The scientific novelty.** The need of studying the aspect of counterfeiting has long time gone beyond the views of the numismatists. The study of this topic was also not included in the prospects for the development of national numismatics. At present, historiography has no comprehensive work on the problems of studying the processes of counterfeiting money in Ukraine in the imperial era. **The practical significance of the achieved results** lies in the possibility of the use of the obtained conclusions in the following areas: the criminal history, the history of the monetary circulation, educational and methodical literature.*

The main results of the research. *Thus, we have found that almost all the most common banknotes have been counterfeited by counterfeiters. In the 1880's, the police in the Podillya recorded an outburst of detection of large-scale counterfeit credit bills – the 100 rubles, as well as counterfeit credit bills denominations of 25 and 3 rubles, made by the method of bonding banknotes from the different parts. Often, the counterfeit money were reflected in the amount of the collected taxes. One of the methods of neutralization of the counterfeit paper money was the putting on stamps and perforations.*

Key words: *Russian Empire, counterfeiting, paper money, archival sources, technologies of manufacturing counterfeits.*

Одержано редакцією 10.04.2020
Прийнято до публікації 19.05.2020

